

Sociologija pred neklasično dilemo: med »medijsko aktivnostjo« in »znanstveno neaktivnostjo«

Preoblikovanje sociološke legitimnosti

Namen pričujoče analize je pojasniti paradokšno situacijo. Pred letom dni so priljubljenega profesorja in raziskovalca v javnem mediju predstavili kot »neaktivnega« sociologa in pri nazivu ni šlo za novinarsko napako. Naziv je jasno razkril javno mnenje, po katerem bi moral sociolog delati v sociološki agenciji in v obliki odstotkov in diagramov razkrivati odnos ljudi do kakšnega žgočega vprašanja. V javnem diskurzu je »sociolog« vedno »v akciji« in beleži družbene drže do »mlačnih dnevnih tematik«, namesto da bi bil ciničen opazovalec z nepristransko hladnim (ali kritično vročim) tonom. Zaradi takega ozadja bi lahko akademskega sociologa, o katerem govorimo (čeprav se ukvarja zlasti z relevantnimi raziskovalnimi temami in bržkone ne ustreza klišeju »metafizičnega teoretika«), upravičeno uvrstili med »neaktivne«. Ob istem času so ljubljenci medijev, »aktivni sociologi«, pripravili dokument o »Delitvah znotraj skupnosti«. V tem dokumentu so svoje dejavnosti opredelili kot »raziskovalni posel«, s čimer so se odmaknili od »akademske sociologije«. »Delitve ...« so napravile konec dolgo uveljavljeni praksi, po kateri so raziskovalnim podjetjem pravili »sociološke agencije«, interpretatorjem raziskovalnih podatkov in tistim, ki so jih predstavljali javnosti, pa – »sociologi«.

Pokazalo se je, da skupnosti akademskih sociologov, kot se sami vidijo, javnost ne priznava za aktivne. Istočasno pa so se popularni sociologi hoteli otresti »starih oblačil« označevalca »akademski sociolog«. Sebe so tako že imeli za »raziskovalce«, čeprav jih je v zadnjih 15 letih veliko izrabljajo podoba znanstvene analize le za pridobivanje zaupanja javnosti.

Pri tem ne gre zgolj za »pomešana« razumevanja – gre za simptom spreminjanja javnih vlog družbene znanosti in preoblikovanj polja sociološke vednosti. Spremenljiva podoba družbenih znanosti nastaja v trkih med obema frakcijama.

¹ http://bsa-bg.org/documents/ethical_code.pdf

² http://www.online.bg/elections/index_new.htm

Ta razvoj je normalna posledica dolgotrajnega procesa: diferenciacija in polarizacija dveh nezdružljivih vlog v družbenih znanostih – akademska refleksija na eni strani in presevanje neposrednih podatkov iz anket na drugi strani. Kar zadeva akademsko izobrazbo, se spor med »aktivnim« in »neaktivnim« v sociologiji kaže v nasprotju med »empirično« in »teoretsko« sociologijo. Nenehni konflikt, ki ga je Weber postavil v jedro družbenih znanosti – konflikt med znanstvenim etosom in praktičnim dejanjem – je zdaj dobil preprosto rešitev. Konflikt je po nizu zgodovinskih padcev pristal pri samozadostnih vlogah, ki jih igrajo različni dejavniki.

Kakšni so bili razlogi za to polarizacijo vlog in radikalizacijo stališč? Zaradi nastanka rivalskih političnih strank in ekonomizacije družbenega življenja so prišle v ospredje tako imenovane sociološke agencije, ki opravljajo raziskave javnega mnenja na različnih področjih, v medijih pa so še posebej opazne volilne raziskave. Ker so volilne (zlasti v predvolilnih obdobjih) raziskave merile »mnenja« in ne državljanskih »stališč«, so povzročile vrsto javnih škandalov in konfliktov. Agencije so obtoževali, da predstavljajo politično popačene podatke, interpretacije s pristranskimi implikacijami, da bi legitimirale kakšno politično delovanje ali »dvignile« kakšen rating. Čeprav je škandale »netilo« več agencijskih sociologov, so ti škandali začeli določati logiko sociološkega polja. Oblikovali so javno predstavo o sociološki stroki in negativno vplivali na celotno podobo sociologije v Bolgariji. V teh procesih je nastajala »podoba« sociološke skupnosti in četudi je bila heterogena in razdeljena po skupinah/institucijah, ji je bilo vsiljeno združevalno načelo za identifikacijo skupnosti. Bolgarsko sociološko združenje (BSZ) je leta 2004 rešitev, s katero naj bi se združenje otrslo diskreditacije, ki jo je prinesla prestižnost poklica (enako kakor ASA v šestdesetih letih 20. stoletja; glej Friedrichs, 1970: 118–124), našlo v etičnem kodeksu, v kompasu za reguliranje profesionalnega dela sociologov:

Kodeks določa etična načela in merila, ki sestavljajo temelj poklicnih odgovornosti in profesionalnega vedenja sociologov, združenih v BSZ. Vzpostavlja obči moralni okvir in sistem referenčnih oporišč za probleme, s katerimi se sociologi srečujejo vsak dan pri delu.¹

Kodeks regulira predvsem proces znanstvenega raziskovanja in akademskega dela. To ni naključje. Namen kodeksa je spremeniti javno podobo sociološke skupnosti – »amorfne formacije z meglenimi mejami in nejasnimi poklicnimi kriteriji« (Bojadžijeva, 2005: 280) – in sicer tako, da bi volilne in marketinške agencije ločil od sociologije »kot znanosti«. S tem ukrepom se je poskusila sociološka skupnost ločiti od »raziskovalnega posla«, preprečiti pozabo poklicnih standardov in oznako »sociolog« iz medijske rabe znova prestaviti v akademsko rabo.

Raziskovalni podjetniki pa so mislili, da je paradokso, da je BSZ – »združenje akademskih sociologov« – regulira dejavnosti raziskovalnih podjetij; odzvali so se tako, da so ustanovili svoj Svet raziskovalnih agencij (SRA), »svetovalno telo, v katerem so združena številna največja raziskovalna podjetja v Bolgariji, deluje pa predvsem na področju družbenih in marketinških raziskav«. Glede na uradno spletno stran² je v svetu zbranih trinajst agencij. Motiv za vzpostavitev SRA je oblikovanje raziskovalnega trga in potreba po ustreznem ločevanju med akademsko prakso in raziskovalnim poslom, z vsemi tržnimi, organizacijskimi in institucionalnimi posledicami, ki jih to prinaša. Prikriti namen pa je precej drugačen – etični kodeks in regulacije BSZ naj bi razkrili določene pomanjkljivosti pri objavi podatkov, pomanjkanje kontinuitete pri rezultatih, irelevantne interpretacije in implicitne politične ter finančne interese.

Sociologi konec koncev niso dosegli soglasja: akademski sociologi so sumili, da so agencije ujete v politične in finančne vezi, poslovni raziskovalci pa so znanstvenike obtoževali, da so

izgubili stik s ključnimi vprašanji družbenih napetosti in – ker obvladajo svoje kategorije in konceptualne sheme – da vsiljujejo zapleten konceptualni aparat, ki je nepotreben, saj je družbena realnost preprosta in izmerljiva.

Po naši hipotezi sociologi niso opazili znakov novih razmer. Težava ni v razdelitvi skupin, ki je pravzaprav na nadnacionalni ravni,³ kljub temu pa si je vredno ogledati, zakaj so se stvari tako razvijale. Težava prav tako ni v prepadu med teorijo in aplikativnim kritičnim raziskovanjem: sociologi dobro vedo, da je teoretska analiza neke vrste praktična dejavnost, sleherna praktična dejavnost pa potrebuje nekakšno teorijo. Težava je rekonfiguracija meja med družbenimi znanostmi, političnim in ekonomskim področjem in tem, da se čedalje bolj prepletajo in posegajo drug v drugega. Ni dvoma, da čedalje intenzivnejše spremembe rišejo meje nekaterih družbenih področij; na drugi strani pa je zaradi čedalje več posrednikov in zaradi nastanka številnih novih »globalnih« igralcev te sfere čedalje težje razlikovati. Na zunaj se ta proces kaže v konfliktih in škandalih, ki jih nekateri dejavniki v raziskovalnem poslu interpretirajo kot zlonamerna dejanja. Pa tudi taka dejanja obstajajo. Vendar je iskanje rešitve z zarisovanjem klasičnih razlik med »sociologijo« in »poslom« le zblížalo formalistično zavest in konkretne strategije, ni pa rešilo problema regulacije spreminjajočih se in čedalje bolj »fluidnih« socioloških vlog. Amorfnosti značaj sociološke skupnosti je simptom tega, da sociološka vednost prodira v različne sfere javnega delovanja, in – sočasno – tega, da je omejena na status tehnološkega instrumenta za merjenje amorfnih drž. Krivde ne moremo naprtiti agencijam, saj tudi same delujejo v dinamičnem okolju, ki vpliva nanje in one nazaj. Sociološke agencije, ne glede na to, kako kakovostne utegnejo biti njihove raziskave, delujejo v več različnih sferah in to, da se od njih odmaknemo, ne bo spremenilo dejstva, da je »sociologija kot znanost« skržena in marginalizirana,⁴ ta javna diskreditacija pa negativno vpliva tako na pritegovanje mladih raziskovalcev kakor na možnost opravljanja temeljnih raziskav in ustvarjanja novih vednosti. Razlika le prikriva problem. Z analizo bi bilo treba ugotoviti, kako je ta situacija v sociologiji nastala, in poiskati podmene, potrebne za širitev »konkurenčnih pogledov« – pogledov agencij in avtorjev političnih kuharskih knjig – think tanks.⁵

Zgodovinske podlage neke ideje

Zakaj akademski sociologi veljajo za »neaktivne«? Zakaj jih v javnem diskurzu označujejo za »molčeče znanstvenike«, ki se držijo nekakšne »čistosti konceptov« in ne sodelujejo v razpravah o javnih vprašanjih in težnjah? Ali akademski sociologi lastno neaktivnost kompenzirajo tako, da se znašajo nad vedenjem socioloških agencij? Je bil namen sramotjenja medijskih sociologov pokazati na sovražnika in dobiti malce ugleda čedalje šibkejših akademskih sociologov?⁶

³ V mislih imamo ustanovitev International Sociological Association (Mednarodna sociološka zveza – ISA) in Mednarodnega združenja tržnih in javnomenjskih raziskovalcev ESOMAR (European Society for Opinion and Marketing Research).

⁴ Ena izmed agencij pravi: »Le v znanosti lahko država ali kdo drug investira v razkošje raziskovanja problemov, ki so zanimivi za znanost samo, za družbo itn.« »Journalism and Sociological Publicity, A Public Discussion«, *Sociological Problems*, februar, 2005.

⁵ Glej Krastev in Dejanova.

⁶ V idealnih/tipičnih razmerah sta bila institucionalizacija in delo sociologije v Bolgariji pred letom 1989 neposredno odvisna od *dominantnih družbenih odnosov* – države. Znanstvene dejavnosti so organizirali institucionalno in hierarhično kot instrument za izvajanje nalog, ki jih je določila država. To prepletanje oblasti in znanosti se je kazalo v osebnih stališčih – pionirji bolgarske sociologije so igrali vodilne vloge v Komunistični partiji. Ker so sodelovali na področju družbene znanosti, so imeli visok status, družbeni prestiž in priložnost za opravljanje »družbenega inženiringa« – specifične vloge »gurujev« v administrativno vodenih družbah. V tem okolju o prestižu in aplikativni instrumentalnosti discipline niso dvomili, zato so družbene znanosti umevale svojo pomembno vlogo kot nekaj samoumevnega, saj jim je ni bilo treba utrvajati s tekmovalnimi strategijami. Družbene znanosti same so nastale kot znanstveno

sistematičen odgovor na politično predefinirane družbene probleme, zaradi česar imajo strukturno pasiven in instrumentalen značaj. Tako je sociološka vednost velikokrat igrala vlogo orodja za legitimiranje partijskih nazorov in odločitev. To pa ni bila posledica brezvestnih dejanj partijske elite, temveč odsev strukturnega značaja družbenega okolja. Socialistična družba je bila že od samega začetka mišljena kot »sistem«, kot načelno nespremenljiva konstrukcija. Čeprav sta institucionalna organizacija in ideološka podlaga ideološko posvečeni prihodnosti, ne prinašata sprememb, temveč statičnost. Če je cilj socialistične družbe statična reprodukcija – strukture in statusa – pa so rezultati socioloških raziskav neuporabni. Tipološko gledano je ustvarjanje specifične nove vednosti ključnega pomena le v družbenem okolju, ki se dinamično spreminja, sicer postane nesmiselno in začne delovati kot lažna institucija – sociološko teorijo še zmeraj ustvarjajo in raziskave še zmeraj potekajo na organizacijski ravni, ni pa javnosti, ki bi bila relevantna za kognitivni etos sociologije.

Zato je akademsko življenje na prvi pogled polno kompenzacijskih poluradnih prezentacij – konferenc, seminarjev, raziskovalnih projektov, branj. V logiki socialistične družbe vednost ni stvar javnosti, ki je skrčena na teaterski ritual. Vednost se oblikuje v mrežah, ki objektivirajo in usmerjajo družbeno pomembno ekspertizo »vednost-oblast« ter kompenzirajo pomanjkanje javnih znanstvenih informacij. Te mreže so zunaj javne sfere, hkrati pa niso zgolj neformalna razmerja, temveč objektivne strukture področja samega (Dejanov, 2003: 73).

Tako lahko artikuliramo dva tipološko različna »subjekta« družbenih znanosti iz časa pred letom 1989:

- 1) Mrežo sociologov z visokim statusom, posrednikov med znanstvenim in političnim področjem;
- 2) »znanstvene delavce«, ki so jih novačili predvsem po načelu partijske logike; predstavljajo celotno področje tako imenovane »navidezne javnosti«, hkrati pa uspešno opravljajo družbeno funkcijo socialistične ekonomije, ki jo je Kornay ustrezno opredelil kot »brezposelnost na delovnem mestu«.

Kot nasprotje za to ponarejeno javnost je nastala tretja skupina, ki ni hotela sodelovati pri spogledovanju s politiko in njenimi zamislami. To zavračanje je nastalo z oblikovanjem poučne javne razprave, bila pa naj bi zaprta, enigmatična in onkraj uradne javnosti. Čim podrobneje raziskujemo določena znanstvena vprašanja, tem manj so transparentna za partijsko logiko. Iz določenega zornega kota bi lahko tej strategiji rekli »disidentska«, ker ustvarja »nepresojno sled«, v katero predvsem ne more prodreti vsevedno oko oblasti. Gradi tudi enklave javnih razprav, ki si prizadevajo za specifično, za partikularno in ne za obče; ki si prizadevajo za nove plasti realnosti – prav zato, ker je bil uradni diskurz »enodimenzionalen« in ni dopuščal nikakršnega znanstvenega dela, so se ti raziskovalci osredinili na druge heterogene plasti realnosti, pri čemer so se zgledovali po zgodnjem Marxu, Mamardašviliju in Foucaultu. Ustvarili so lastno besedišče in etos, v katera uradna oblast večinoma ni mogla prodreti. Ta skupnost ni bila disciplinsko homogena: v njenem intelektualnem področju so sodelovali filozofi, sociologi in medievalisti. Pravzaprav je bila interdisciplinarnost njen etos – saj so bile discipline nedvoumno opredeljene znotraj okvira »sistema« in če bi jih reproducirali v »osamljenih« vlogah, bi reproducirali tudi meje mogočega izkustva v svetu, od katerega se je poskušalo to področje odmakniti. Namen je bil te meje izbrisati; ali pa se celo povprašati o tem, ali so v resnici veljavne ali pa vsaj univerzalno veljavne.

Seveda pa ti trije idealni tipi nikakor ne pokrivajo vsega. Ne zajemajo poklicne diferenciacije akademskega področja, pa tudi ne postopoma nastale teoretske in metodološke kulture, ki je to disciplino popeljala iz prvobitne mešanice med pozitivizmom, evlucijsko teorijo in dialektičnim materializmom. (Glavna sociološka raziskovalna središča v Bolgariji so institucionalizirali šele v poznih šestdesetih letih 20. stoletja. Sociološki inštitut na bolgarski akademiji znanosti so ustanovili leta 1968, oddelek za sociologijo na univerzi v Sofiji pa leta 1974.) Veliko pomembnih socioloških knjig je ostalo zunaj vidnega polja te raziskovalne perspektive.

V tej analizi ima zgodovinski presek skromen namen: zajeti razpršene fragmente, da bi zarisali prepletanje posamičnih razmerij, ta pa bi lahko osvetlila sedanje spremembe v družbenih znanostih. To bi bila znanost kot družbena praksa, nastala na specifični družbeni podlagi, ki tudi sama ustvarja specifične miselne vzorce in vzorce delovanja v družbenem svetu.

Naj torej povzamemo temeljna načela, ki upravljajo področje družbenih znanosti:

Prvič: sociologija je skonstruirana v logiki klasične socialistične družbe in obstaja zaradi svojega odnosa z načeloma statičnimi in s teaterskimi institucijami – te so namreč glavna stranka in respondent socioloških anket. Ta odnos ni zgolj organizacijski; je del socioloških pojmov, metod in specifičnih značilnosti te veje.

Drugeč: odmik od uradnih državnih struktur in njihovih mrežnih dvojnikov je mogoč le, če se skupnost odloči za »diferenciacijo« in »zaprtost vase«. Ni pa strukturnih možnosti za obstoj minimalne kritične javnosti na področju uradne znanosti, saj ni avtonomnega državljana in horizontalnih razmerij.

Po letu 1989 je sociologija doživela precejšnje spremembe: paradigmatške prijeme so diferencirali, postavili so pogoje za nastanek akademskega pluralizma in avtonomijo pri izbiri akademskih podvigov.

Hkrati pa so družbene spremembe in družbene krize, ki so spremljale spremembe, razkrile pomanjkljivost socioloških analiz in sociologe postavile pred nerealistična pričakovanja – pojasnili naj bi logiko sprememb in morebitne možnosti (Bojadžijeva, 2005: 281). To, da je družba

⁷ O njihovem konkretnem odnosu do tega problema ne bomo govorili; njihovo stališče nas zanima na povsem strukturni ravni.

od sociologije pričakovala več, pa se ni ujemalo z javno percepcijo socialistične geneze in ideologizacije. Zaupanje v sociološko skupnost je trpelo že od začetka družbenih sprememb, ko naj bi sociologija vzpostavila koordinatni sistem za orientacijo v spreminjajočem se svetu (Nikolov, 1992: 99). Pravzaprav so na začetku tako imenovanega tranzicijskega obdobja posamični sociologi sodelovali v javni razpravi. Njihova legitimnost pa ni temeljila na socioloških analizah. Njihov glas je bilo slišati le, če so ustrezali vlogi »zvestih intelektualcev« – ta format je v prvih letih po letu 1989 prevladoval v javnih govorih (glej Dejanova et al., 2000).

Negativna javna podoba sociologov, dediščina strukturne vloge, ki so jo imeli v socialističnem projektu, je bila pomembna težava, ni pa bila odločilna, da sociologe zdaj dojemamo kot »neaktivne«. Danes sociologi svojo negativno podobo velikokrat pojasnjujejo s tem, da je sociologija v javni sferi omejena na »demoskopijo« – »fotografije« volilnih drž in političnih ratingov, ki se vsak dan spreminjajo. Kakor smo že rekli, je sociologija medijsko vidna dejansko postala zaradi tovrstnih anket – pa ni to zgolj simptom te težave?

Po mojem mnenju je ključno vprašanje tole: Ali je za restrukturacijo bolgarske družbe najprej potrebna sociološka analiza in, na drugem mestu, s kakšno sociološko občutljivostjo in s kakšno teoretsko refleksijo bi lahko identificirali logiko strukturnih sprememb na nacionalni ravni, v kontekstu globalizacijskih teženj?

Znanstveniki, ki smo jih intervjuvali v okviru raziskave Humanistika in družbene vede na periferiji: znanosti ali tehnokratska orodja?, so težave družbenih znanosti identificirali na različnih ravneh, skoraj nihče pa se ni vprašal, ali je družbena realnost dejansko vidna v njihovi raziskovalni paradigmi. Prav tako niso govorili o smotrih posamičnih analiz. Znanost velja za pomembno *per se*; nobeden od respondentov ni premišljal o tem, da se njena veljavnost hitro spreminja, ali pa o družbeno-kulturni podlagi, na kateri nastajata njen pomen in naslovnik. Znanstveniki so v pogovorih, ki so bili del tega projekta, pa tudi v drugih razpravah, poudarjali tele probleme: pomanjkanje nacionalne strategije, pomanjkanje finančnih sredstev in investicij, normativne pomanjkljivosti, prepad med znanstvenim raziskovanjem na eni strani in družbenimi problemi ter javno politiko na drugi; pomanjkanje evalvacijskih meril; fevdalne instrumente za financiranje znanosti. Res je, da so težave na politični, finančni, normativni in institucionalni ravni osrednjega pomena. Hkrati pa je jasno, da respondenti težavo razumejo kot niz »pomanjkanj«, namesto da bi se posvetili specifičnemu področju družbene znanosti.

To ni naključje. Za tranzicijo je značilno – in to ne zgolj v znanosti, ampak tudi v drugih družbenih sferah, katerih trajektoriji se spreminjajo – pomanjkanje subjektivnih idej o njeni logiki in usmeritvi. Zato tisti, ki so »pogreznjeni« v to sfero, pozornost namenjajo individualnim težavam (ali pomanjkanjem), ne pa spreminjajočim se socio-kulturnim formam in kompleksnemu vplivu teh sprememb na financiranje, na normativni okvir ali na institucionalni format. Nikakor ni naključje, da je le nekaj intervjuvancev pokazalo razločen »dostop«⁷ do te perspektive – in to so bili intervjuvanci, ki sodelujejo na različnih javnih področjih in se – provizorično in metaforično – imajo za »tujce« v sociološki skupnosti.

Če si ogledamo družbeno podlago za ta fenomen, bomo opazili glavne težave, ki jih ima sociološka rekonstrukcija s temeljnimi družbenimi transformacijami.

Kadar uveljavljenim institucijam in družbenim dejavnikom grozi, da jih bodo v »tranzicijskih razmerah« odplaknile družbene inovacije, začnejo delovati »podtalno« ali »neformalno«, saj niso več združljivi z očitnimi družbenimi inovacijami (Simmel, 1906: 472). V nasprotju z »enodimenzionalnimi« recepti tranzicijskih analitikov so »tranzicijske razmere« same na sebi

povezane z »neformalno plastjo«, ta pa ima zvezo s preživetjem družbenih skupin in dejavnikov, ki so bili regulirali temeljna vozlišča v družbeni mreži. »Neformalni status« je instrument za preoblikovanje »starih družbenih sil«. Poleg tega, da odloži njihovo ukinitve, jim omogoči tudi, da spremenijo dele svoje strukture, s čimer v nastajajočem družbenem okolju dobijo nov status. Zato v tranzicijskem obdobju sociološki instrumentarij pravzaprav ne more prodreti v družbeno. Ta domneva je nastala na ravni »vsebine«.

Posvetimo se zdaj institucionalnemu naslovniku sociološke vednosti. Kadar poskušajo dominantne družbene skupine spodbuditi spremembe, s katerimi bi ohranile in prilagodile prejšnjo družbeno strukturo, je sociološki instrumentarij odveč. V takem okolju »javne« institucije ravnajo mimetično in *ad hoc*, ključna družbena razmerja pa dobijo obliko bližnjic, nerutinskih interakcijskih verig, nedostopnih za sociološko analizo (Elias). V tranzicijskih razmerah se družbena razmerja nasploh, zlasti pa ekonomska razmerja, vzdržujejo predvsem v neformalnih mrežah, ki so le posredno povezane z državnimi institucijami. Tovrstni vzajemno usmerjeni interesi so med seboj neposredno povezani, z instrumenti zahodne znanosti pa jih »ni mogoče spoznati«.

Stvari so podobne, kar zadeva tako imenovanega »informiranega državljana« kot sociološkega naslovnika. V času transformacij je več družbenih skupin izgubilo status in padlo v družbeno izolacijo. S stališča njihove nediferencirane izkušnje ni mogoče ločiti med družbenim in sociološkim problemom, to pa pomeni, da je treba za javnost relevantno sociološko analizo tako ali drugače omejiti na raven družbenih vprašanj.

Skratka: ni strukturiranih in javno predstavljenih državljanskih vrednot in interesov, zato ima sociološka analiza manjšo vlogo. Hkrati pa strukturiran »neformalni« interes konstruira »spontani red« v tranzicijskem obdobju in ustvarja razmerja, skrita pod vidna načela in institucije.

Ti faktorji kažejo, zakaj so bile znanosti marginalizirane in zakaj na področju znanosti in izobraževanja doslej ni bilo strukturnih sprememb.

In vendar ne moremo razumeti pomanjkanja politike in strategije v znanosti – vrste financiranja, normativnega okvira in institucionalne strukture – če si ne ogledamo, kako so se razmerja v zadnjih 17 letih spreminjala. Ni dovolj, če rečemo, da je financiranje družbenih znanosti nezadostno in da država sredstva deli samosvoje in netransparentno. Stvari moramo pojasniti.

Ozadenjski »vzorec« znanstvenega polja

Ker je bilo bolgarsko družbeno okolje v času temeljnih družbenih sprememb v devetdesetih letih 20. stoletja »znanstveno imunizirano«, so znanost in izobraževanje uporabljali v državne namene, se pravi za ohranjanje tako imenovane »družbene enotnosti«. Zato je družbeno pokroviteljstvo (ki je najbolj vidno v ohranjanju monumentalnih institucij v Bolgarski akademiji znanosti) javno legitimno in samoumevno.

Načelo »nadvlade države« do danes še ni doživelo nikakršnih organizacijskih sprememb ali strukturne in ideološke reformacije na področju znanosti in izobraževanja. To načelo vodi konstelacijo institucionalnih mehanizmov – stroškovni model razdeljevanja sredstev, centralizirani sistem podrejanja, kar zmanjšuje transparentnost za javnost (glej Dančev, 2005). Ker ima država monopol nad razdeljevanjem sredstev, so znanstvene institucije za javnost zaprte in netransparentne, saj njihovo financiranje ni odvisno od tega, ali izpolnjujejo kakšne druž-

bene naloge, predstavljene v javnosti; namen financiranja je le pokriti običajne stroške fizične reprodukcije znanstvenih in akademskih struktur. Ta »na stroške osredotočeni« pristop k pripravljanju proračunov je vzrok za neodgovorno delovanje raziskovalnih institutov, saj njihova akademska politika nima zveze z akademskimi dosežki, pomanjkanje dosežkov pa sploh ni sankcionirano.

Znanost in višje šolstvo je politika spremenila v »družbena instrumenta« za ohranjanje »družbenega nadzora«. Vse ravnanje in financiranje na tem področju so skrčili na vzdrževanje stavb in osebja, brez kakršnihkoli kriterijev za znanstvene dosežke. Institucionalni pristop so prenesli na Nacionalni znanstveni sklad, čeprav so tega ustanovili za povsem drugačne namene – za financiranje znanstvenih raziskav v Bolgariji na podlagi projektov.

Intervjuvanci so naštevali veliko pomanjkljivosti:

- Sklad sedanje prioritete evropskih okvirnih programov in skladov prevaja, ne da bi analitsko formuliral kakšno dolgoročno nacionalno strategijo.
- »... politike na znanstvenem področju nastajajo sporadično, bodisi kot rezultat 'zunanjih pritiskov' bodisi 'bolgarskega prevoda' 'evropskih akademskih vedenj'«.
- Pomanjkanje kakršnihkoli nacionalnih prioritet za znanstveno raziskovanje, čeprav »Strategija za znanstveno raziskovanje« nalaga oblikovanje takih prioritet. Prioritete oblikujejo za konkretne konkurenčne situacije, vendar brez jasne procedure ne morejo biti referenčni okvir.
- Sklad je odvisen od izvršne oblasti; odločitve sprejemajo politične osebnosti in ne strokovnjaki.
- Izbiranje članov odbora ni transparentno. Ni institucionalnega okolja in jasnih mehanizmov za novačenje odbornikov.
- Delo Nacionalnega znanstvenega sklada pačijo »sumi o neuradnem lobiranju vplivnih osebosti« ali pa ga opredeljujejo kot »fevdalno orodje, ki reproducira klientelistične mreže«.

Lahko bi še naštevali organizacijske pomanjkljivosti Sklada, vendar so te pomembne zgolj kot simptom vrste nacionalne politike v znanstveni sferi. V humanističnih in družbenih znanostih je položaj še bolj zapleten – višina podpor, ki jih podeljuje Sklad, jasno kaže, da ne sodijo med »prioritete«. Izbiro, značilno za področje humanističnih in družbenih znanosti, lahko omejimo na dva tipa: prevajanje evropskih ciljev ali redefiniranje nacionalnega projekta za bližnji vstop države v Evropsko unijo.

Naslovi izbranih projektov razkrivajo dve vzporedni težnji. Na eni strani obstaja gibanje v smeri čedalje večje tehničnosti, kar se kaže v izrazih, uporabljenih v naslovu projekta: »standardizacija«⁸, »sistem merjenja«, »učinkovitost«.⁹ Na drugi strani pa naslove prežemajo arhaične kategorije, »monumenti« nacionalnega patriotizma, ki je veljal v 19. stoletju, in to veljavo je obnovil pozni socializem. Povsem običajno je tudi bilo, da so v naslovih projektov mimetično reproducirani eksplicitni cilji natečaja.

Navsezadnje se pokaže, da je funkcija Sklada, ki jo podpira politika, ohranjanje mreže akademskega establišmenta, se pravi večinoma podpiranje teatralne znanosti, nastale v času socializma. Naj navedemo le en zgled: dve tretjini odobrenih projektov na natečaju »Nacionalna

⁸ Upoštevati moramo, da to terminologijo največkrat uporabljajo v izobraževalnih projektih, posvečenih kakovosti in učinkovitosti izobraževanja. Ta problem ima v Bolgariji drugačne razsežnosti kakor v Evropi kot celoti – v Evropi je povezan s poenotenjem izobraževalnih sistemov in z integracijo tržnih mehanizmov v izobraževanje, v Bolgariji pa so cilji veliko bolj prozaični, povezani so z uvedbo minimalnih standardov akademske kakovosti.

⁹ Te besede temeljijo na dolgotrajni ideji – na ideji, da kakršnekoli kvalitativne spremembe v izobraževanju ali v vojski nujno pomenijo tehnologizacijo, uvedbo modernih tehnologij, saj družbeno okolje velja za načelno statično. Posledica tega je, da so poskuse, da bi dosegli kvalitativne spremembe organizacije in notranjih vrednot izobraževalnih in znanstvenih institucij, ves čas odvracali, ker so projektna sredstva uporabljali za druge tehnološke inovacije, največkrat za računalnike itn.

¹⁰ Ker nikoli ni prišlo do institucionalne reforme, sedanje institucije le na pogled spominjajo na regulatorja. Na vseh ključnih mestih še zmeraj uporabljajo preteklo legitimnost – to se kaže predvsem v pomanjkanju ciljno usmerjenih dejavnosti, proračuna na podlagi stroškov in v tem, da se ponavadi ne menijo za družbeno angažirane državljanke (če in kadar obstajajo). Tej administraciji po definiciji manjkajo vsi instrumenti za beleženje spremenjenih razmerij.

identiteta« so sestavile ekipe z Bolgarske akademije znanosti. Ta strategija pa ni jasno in izrecno navedena, pač pa jo izvajajo prek nevidnih mrež družbenih dejavnikov, ki si Sklad lastijo, ovirajo akademsko konkurenco in spodkopavajo zaupanje v tovrstni »izbor po natečaju« (s tem se strinja večina respondentov).

Druga vrsta državnega pokroviteljstva je, da sociologi z Bolgarske akademije znanosti sodelujejo pri strokovnih ocenjevanjih programov v zvezi z zaposlovanjem, socialno podporo itn. Podobno kot na organizacijski ravni inštituti nastajajo v naročju »administrativne« sociologije (Beck, 2003: 346), temeljni doseg

njihovih teorij in kategorij pa nastaja v stikih z državo. Zaradi institucionalne in finančne odvisnosti od države in tudi zaradi pomanjkanja kritičnih percepcij pa so take družbene evalvacije zgolj formalne in površne reprodukcije rezultatov in dejavnosti javnih programov. »Administrativna« sociologija namreč nima instrumentov za spremljanje fluidnih razmerij, ki presegajo institucije, kar kaže na anahroničnost in neustreznost.¹⁰ Naj navedemo en sam zgled: Nacionalni statistični inštitut, administracija, finančni proračun in »administrativna sociologija, ki temelji na nacionalni družbi«, niso upoštevali neklasičnih težav, denimo migracij, dokler ni »think tank« pokazal, da so priseljenci drugi najpomembnejši investitorji v Bolgariji. Naslednje polje, kjer bi lahko delovali znanstveniki iz Sociološkega inštituta, so »medresorske ekspertize«. Kadar pa morajo javni organi legitimirati ali sprožiti kakšno politiko, se ne obrnejo na ta inštitut Bolgarske akademije znanosti, temveč na kakšno agencijo za raziskave javnega mnenja in/ali »think tank«, rezultate pa objavijo v medijih.

Res je, da Nacionalni znanstveni sklad podpira dejavnosti akademskih »igralcev« v lokalnem kontekstu, še bolj jasno pa je, da sklad zelo skromna sredstva razdeljuje med »majhne skupine« in da ne uveljavlja logike znanstvenega področja.

Državna organizacija akademskih in znanstvenih inštitutov praviloma ne dopušča nikakršnih dolgoročnih in obsežnih znanstvenih raziskav. Sociologi se temu izogibajo tako, da se prijavljajo na programe, kakršne imajo Open Society Institute, ES, UNDP, Fulbright Foundation, poleg tega pa sodelujejo v programih Svetovne banke in drugih mednarodnih institucij.

Pravzaprav sta se zgodila dva vzporedna procesa – globalno odprtje znanosti je oslabilo pritisk v prid spremembam v Bolgariji. Posledica je, da je znanost še zmeraj močno odvisna od države, vendar to za velik del sociologov ni bistveno, saj je njihov akademskih status pomemben zgolj kot institucionalna garancija za prijave raziskav pri tujih fundacijah. Ta situacija je do neke mere paradokсна – zahodni donatorji sponzorirajo raziskave, ki ne le, da ne ustvarjajo novih (ali alternativnih) elit oziroma družbenih sil, ampak pravzaprav ohranjajo *status quo*. Ker projekti prinašajo nova sredstva za znanstvene raziskave in specializacije, znanstveniki ne postajajo avtonomni, kar zadeva postsocialistično državo, in so še naprej odvisni.

In vendar ima ta sociološki obrat k tujim donatorjem nekaj nedvomno pozitivnih razsežnosti – spodbuja družboslovne znanstvenike v postsocialističnih državah, njihovo senzibilnost in domišljijo za vprašanja, ki presegajo doseg lokalne znanosti, itn.

Hkrati pa zaradi te prakse nastaja vrsta problemov:

1. Pomanjkanje kontinuitete in spoprijemanje s »konfekcijskimi« raziskovalnimi problemi. Kandidati so se navzeli čudne navade, da sploh ne poskušajo predstaviti raziskovalnih problemov v bolgarskem kontekstu in njihovih zvez z nadnacionalnimi težnjami, ampak raziskave raje prilagodijo spremenljivim prioritetam mednarodnih fundacij. Na tem mestu je pomembno, da

ločimo med različnimi tipi sponzorskih institucij. Nekateri transnacionalni projekti pridejo v »periferijo« z vnaprej formuliranimi indikatorji in od kandidatov zahtevajo, da realnost opisujejo v skladu s klasifikacijami iz »središča«. Vendar so taki kolonizatorski prijemi redki (čeprav pomenljivi) pojavi. Pogosteje se zgodi, da bolgarska ekipa dela skupaj z drugimi raziskovalnimi skupinami in ima priložnost opredeliti nize problemov v precej splošnem okviru. Kolikor lahko presodim iz svojih izkušenj z ocenjevanjem projektov, ki jih financirajo z mednarodnimi sredstvi, pa prevladuje posnemanje ciljev in namenov, kot so formulirani s samimi pogoji za udeležbo na natečaju. Ta pomanjkljivost ni toliko posledica donatorskih politik in je prej učinek pomanjkanja znanstvenega potenciala za opredeljevanje raziskovalnih problemov.

2. Obsedenost s sezname po alinejah. Ker je proces financiranja odvisen od vnaprej postavljenih meril, se predlogi za raziskave prilagajajo tem kriterijem – pokaže se, da je dejanski (in torej skriti) cilj raziskav identificirati merila in ideološke okvire financerja in jih upoštevati. Posledica je, da so projekti polni priljubljenih »manter«: delo v skupini, multiplikacijski učinek, vodilni partnerji, raziskovalni konzorcij ali networking, projektne ekipe, raziskovalni načrt itn. Odprtje in demokratizacija raziskovalnih skladov, pa tudi strategija za vključevanje aplikativnih funkcij v samo znanstveno področje niso mogoči brez poenotenja nalog in kriterijev. Težava je, da povečana intenzivnost tega prijema povzroča nastanek avtonomne dejavnosti – »pisanja projektov«, v kateri je definicija dobrega projekta navsezadnje skrčena na »dobro napisan« projekt, ki ustreza stilu in priljubljenim »mantram«. Tako projekti mimetično ponavljajo vnaprej opredeljene naloge, ne da bi (ponavadi) navedli kakršnokoli problematično situacijo, za katero je potrebna raziskovalna rešitev. To je vzrok za tehnologizacijo raziskovalnega projekta, za presahnitev epistemoloških kriterijev in za nadomeščanje teh kriterijev z magičnimi praksami za zagotavljanje sponzorstev na tem specifičnem trgu. Neposredno upoštevanje vnaprej formuliranih prioritet je eden izmed razlogov za to, da je večina bolgarskih znanstvenikov pravzaprav daleč od žgočih družbenih vprašanj, saj donatorji velikokrat navajajo probleme, ki niso – ali se ne zdijo – pretirano pereči.

3. Specifična zastavitev raziskovalne naloge vzpostavi proces dela, v katerem morajo znanstveniki sodelovati v javni razpravi in naslovnika »producirati«, ne zgolj »proučevati«. Z zahtevo po »participaciji« se na novo opredeljuje vloga družbenih znanosti in na videz »gladi« klasični konflikt med državljskimi in znanstvenimi vrednotami. S prakso sponzoriranih projektov ima znanstvenik zelo drugačen status v primerjavi s klasično modernostjo, kjer je naslovnik nacionalna država, ki velja za nosilca »občega interesa« in potemtakem za poroka, znanstvenik (čigar koncepti so podobni državnim) pa je po definiciji politično svoboden.

4. Z lokalne perspektive delo v okviru mednarodnih projektov vodi k heterogenosti nacionalnega znanstvenega področja. Znanstveniki se pri rutinskih akademskih dejavnostih sicer spuščajo v razprave, ker pa raziskave čedalje pogosteje »potekajo drugod«, te razprave velik del udeležencev pogosto dolgočasijo in uspravajo. Hkrati se precejšen del družbenih znanosti ukvarja z raznimi projekti, ki jih financirajo mednarodni donatorji. Ker pa se za raziskave in financiranje borijo med seboj, je javen le tisti del razprav o projektnih raziskavah, ki zadeva formalno »razglasitev rezultatov projekta«. Zato je nacionalno znanstveno področje razbito na nekoherentne delce. Rezultati raziskav niso predmet javnih razprav; nihče se ne sprašuje o tem, ali so njihova orodja ustrezna za specifične vsebine, in nihče ne spodbija končnih rezultatov. To je normalno, saj je znanstveno področje spremenjeno v nezdržljive enklave, povezane z mednarodnimi mrežami in ne z logiko nacionalnega akademskega področja. Ta proces je simptom rekonfiguracije akademskega področja in dvojne spremembe v bolgarski družboslovni znanosti.

Na eni strani obstaja iluzorna homogenost na ravni nacionalnih znanstvenih institucij, medtem ko država v praksi ni primarni dejavnik v produkciji znanosti, temveč jih nekaj vzdržuje le za lastne administrativne potrebe. Na drugi strani smo priča heterogenosti na ravni evropskih raziskav. Ker sociologi v njih sodelujejo kot posamezniki, se znanost razvija z njihovimi individualnimi potmi. Ni mi žal, da družbene znanosti nimajo skupnega namena ali enotnega projekta; v sedanjih razmerah bi bila to idealizirana »nočna mora«. Problem je nekaj drugega.

5. Kadar različne ekipe izvajajo fragmentarne transnacionalne raziskave, nimajo nobenega strukturnega interesa, da bi spodbudile javno razpravo v bolgarskem okolju. Brez javne razprave v socioloških skupnostih pa ne more biti minimalnih standardov za evalviranje socioloških raziskav. Zato je lahko v sociološko polje prodrlo veliko neprofesionalcev, ki so trdili, da opravljajo sociološke raziskave ali ekspertize, pa niso poznali temeljnih načel te dejavnosti.

6. Prijave projektov so povezane z dokazovanjem prednosti ekipe, ki se prijavlja, kar samodejno pomeni, da se ne omenjajo konkurenčne raziskave. Pokazalo se je, da logiki raziskovalnega procesa v Bolgariji ustreza prav to, da ljudje ne poznajo oziroma ne berejo raznih študij na isto temo.

7. Med raziskovalnimi projekti ni kontinuitete – spreminjajo se glede na modifikacije političnih prioritet za znanost v evropskem merilu. Prioritete kajpada določajo znanstveni odbori, ki imajo v mislih raziskovalna merila, kljub temu pa v veliki meri izražajo evropsko idejo o prenosu v prakso in ustrezen pomen pripisujejo nadnacionalnim študijam. To pa je mogoče le, če zbrisemo lokalne reference vsebine in če raziskava temelji na ducatu obćih domnev. V ta vzorec sodi tudi »model demokratične konsolidacije«, postavljen v »tranzicijske paradigme«, ali Hofstedov teoretski model, ki kulturo predstavlja v hipostatičnih nasprotjih, denimo individualizem/kolektivizem, moškost/ženskost itn. Nadnacionalne analize so smiselne, če so povezane z družbeno legitimnostjo nadnacionalnih politik, programov in normativnih regulacij. Primerjalne raziskave so logično nadaljevanje čedalje večje medsebojne odvisnosti med regijami. Temeljna težava je bila, da nacionalna sociologija ni raziskala in razumela precej pomembnih posebnosti bolgarske družbe. V zadnjih sedemnajstih letih sociologija ni bila avtonomen red, ki bi imel v družbenih procesih v Bolgariji pomemben vpliv ali posredniško vlogo. Zato bolgarski sociologi v transnacionalnih raziskovalnih projektih ne zastopajo posebnih sil, skupin in dejavnikov (če uporabimo Callonovo terminologijo). Kratko malo jih ne poznajo. Tako je edini mogoči izhod uvoz konfekcijskega teoretskega modela, ki se ima za skoraj univerzalno veljavnega (denimo Hofstedov teoretski model). Seveda pa so ti modeli povezani tudi z novo funkcijo znanosti, s funkcijo identificiranja dolgoročnih družbenih, političnih, ekonomskih in kulturnih teženj v globalnem merilu. V takih razmerah je povsem naravno, da zmanjšujejo pomen lokalnih razlik in se osredotočajo na osnovne elemente, ki so si jih metodološko zastavili, ne da bi jih zanimalo, kako se »integrirajo« v družbo. V tem primeru je ključnega pomena to, da bolgarska – lokalna – sociologija ni skovala nikakršnih novih konceptov, s katerimi bi identificirala nove realnosti. Tudi če bi to možnost imela, ne bi mogla zares sodelovati v evropski razpravi, katere namen je izdelati ustrežna raziskovalna merila in indikatorje. Zato so družbeno »označevali« z ahistoričnimi kategorijami, denimo »moška« in »ženska« kultura, vednost, ki ni mogla rabiti za orodje v konkretnem okolju, za katera je bilo zamišljeno.

Vse to je le še okrepilo javno predstavo o »neaktivnem« sociologu. Presenetljivo je, da je ta predstava uveljavljena med samimi sociologi. V intervjujih se velikokrat obravnava tale tema: »V zadnjih petnajstih letih se je večina znanstvenikov odmaknila od aktualnih družbenih procesov in še naprej živijo v imaginarnem (ali minulem) svetu, ki ga tudi raziskujejo« (iz intervjuja s

sociologom). Včasih jo izrazijo tudi kot »nezadostno angažiranje družbenih znanosti, kar zadeva najpomembnejše probleme sodobnega družbenega razvoja« (iz intervjuja s sociologom).

Na prvi pogled so te izjave logične. Jedro zadeve pa je, da govornik vselej izključi svoje stališče in razpravlja o težnjah v družbeni znanosti kot celoti. Pokaže se, da je to za to področje značilna struktura, ki pa jo respondenti kljub temu interpretirajo kot težavo »drugih sociologov«, »drugih paradigem«. Kako naj pojasnimo ta paradoks? Da bi odgovoril na to vprašanje, bom uporabil dva prijema – prvi je metodološki, drugi pa povezan z zgodovino institucij.

Za začetek se vprašajmo, o kateri realnosti govorimo. Za »institucionalno analizo« je proučevanje vsakdanjega življenja »beg iz realnosti«, fenomenološki prijem pa zagovornike institucionalne analize obtožuje pretiranega posploševanja, ki je neobčutljivo za hibridne oblike in estetske razsežnosti realnosti, ki prevladuje v pozni moderni dobi. V nasprotju z enotno in monolitno realnostjo socializma sodobne družbene znanosti razumejo te različne paradigme kot različne ravni analize, pri čemer uporabljajo nezdružljive predstave o »realnosti« in »bližini«. Ti pojmi pa ne veljajo za legitimne (to je pomemben problem, o katerem tukaj ne moremo razpravljati). V zadnjih nekaj letih se je zaradi večje intenzivnosti trenutnih transformacij »povečalo število posrednikov«, kar pa je spodbudilo več različnih analitičnih prijemov.

Historično institucionalni argument je tak:

Sociologi lahko opravljajo raziskave le, če zapustijo organizacijski okvir akademskih in znanstvenih institucij. Z znanostjo – ne glede na to, kako kakovostna je – se ukvarjajo le zunaj sistema, zunaj Univerze v Sofiji in zunaj Bolgarske akademije znanosti, ki sta za raziskovalce pusta kraja in ne spodbujata znanstvenega raziskovanja (ali pa »prijetna kraja«, kjer lahko kdorkoli, ki se je v času socializma lotil znanosti, čaka na upokožitev na tem varnem in udobnem institucionalno zagotovljenem delovnem mestu). V tem kontekstu se zdi znanstveno raziskovanje pretiran napor, ki močno presega institucionalni okvir in priložnosti. Tako se ljudje z znanostjo ukvarjajo individualno, neodvisno od prizadevanj, da bi kompenzirali institucionalne primanjkljaje. Ker za to zadoščajo individualne strategije in mreže, ne pa usmerjeni procesi, se imajo vsi udeleženci za izjeme – pravilo pa je »zaprta« znanstvena skupnost, ki nima stika z družbenimi procesi, če ne štejemo nekaj sporadičnih akademskih projektov, kot so povedali sogovorniki v intervjujih. Kadar sociologi razmišljajo o družbenih znanostih v celoti, imajo vsi pred očmi isti institucionalni in normativni okvir, ki ovira znanstvene raziskave. Njihovi dosežki izvirajo iz tega, da presegajo ta okvir – sami, prek mrež ali individualnih prizadevanj, ki pa niso projekcija kakšnih institucionalnih razmerij. V tem primeru »morajo utapljajoči se sami poskrbeti za svojo rešitev«, znanost (kadar kot taka sploh obstaja) pa je individualno ali mrežno dejanje, katerega namen je odpraviti institucionalne pomanjkljivosti. To pojasnjuje paradoks, v katerem vsi respondenti trdijo, da »raziskujejo resnične probleme«, družbene znanosti pa imajo za »okostenele« in brezbrizne do resničnih družbenih procesov. S tem argumentom nikakor ne trdim, da se sociologi v Bolgariji lotevajo relevantnih raziskav in družbenih problemov, vendar tega zaradi »samosvojih prijemov« ne morejo videti. Velika večina »znanstvenih delavcev« nima stikov z javnimi procesi in formuliranjem raziskovalnih problemov. Povedal bi rad, da isti ljudje, ki ustvarjajo novo znanstveno vednost, trdijo, da je skupnost ločena od resničnih procesov (čeprav jih prav ta skupnost povezuje).

Doslej smo govorili o mogočih virih ideje »neaktivnega« sociologa – ideje, ki je prodrla v samo sociološko skupnost. V naslednjih nekaj paragrafih se bomo vprašali, kdo so »aktivni« sociologi in zakaj je ta posebni tip sociologije relevanten za javnost. Ogleval bi si rad tip analitskega posrednika, ki ga zahtevajo spreminjajoče se družbe.

Legitimacija sedanjosti

Eden izmed pogojev, da je sociološka analiza relevantna, je temeljno zavedanje družbenih akterjev, da je družbeno življenje strukturirano in dolgotrajno, se pravi, da je mogoče njegove težnje analizirati kot predpostavko za sociološke napovedi (Berger 2001: 194). Kadar temeljna razmerja potekajo zunaj javne sfere in kadar je družbeno življenje niz *ad hoc* preživetvenih strategij, ki jih lahko zaznamo z anketami, vendar o njih ne moremo javno razpravljati ali jih spremeniti, ni mogoče pričakovati sociološke analize in napovedi teženj.

Komu govori sociologija? Katera sociologija?

... javnim institucijam?

Namesto da bi javne institucije vključevale kakšne regulativne mehanizme, le simulirajo programu podoben delovni model, ne da bi bistveno spreminjale socialistični organizacijski vzorec. Ta substitucija je vzrok za vsakdanje institucionalne krize, ki jih dušijo s paničnim piarovstvom. Posledica je, da institucije zelo redko uporabljajo analitske sociološke informacije. Strukturno potrebujejo *ad hoc* sociološke podatke, s katerimi lahko legitimirajo svoja dejanja ali upravičijo pomanjkanje ukrepov. Tako so agencije, tudi kadar so pravilno predstavile stanje, še zmeraj do določene mere potrjevale obstoječi red, ki so mu priskrbele numerični izraz, numerično podobo. Celo kadar so kritizirale »državo«, so ravnale enako, saj je kritik v družbi slabih kritikov konformist. Kritičnost je sestavni del reprodukcije ene same in nedeljive »oblasti«, konstitutivni element njene strukture.

... javnosti?

V življenju katerekoli velike homogene skupine ni »politike« – ni institucionaliziranih okvirov, ki bi omogočali, da kakorkoli vpliva na vsakdanja družbena razmerja. Ker v življenju posameznika ni nič predvidljivega, ta tudi ne more imeti senzibilnosti za organiziranje in načrtovanje na ravni družbenih odnosov. Zato nastajajo pričakovanja po preprostih političnih/mitskih odločitvah, namenjenih konkretnim skupinam ljudi (populizem). Javna razprava o vprašanju družbenih vzrokov in regulatorjev ni priljubljena in je tako rekoč brez pomena. Na drugi strani pa mehanizmi, ki niso javni in si prizadevajo za družbeni uspeh ekonomskih subjektov, ovirajo nastajanje legitimnih skupnih družbenih in ekonomskih interesov ter njihov preboj v javnosti. V tem okviru je sociološki problem skrčen na svojo družbeno razsežnost. Zato popularna analitska perspektiva ni presegla numeričnega beleženja javnega mnenja in se spoprijela z vprašanjem demoskopskih instrumentov. Zagotovo v nekaterih sferah obstaja nekaj poglobljenih analiz, večinoma pa nimajo kontinuitete (saj so odvisne od trenutnih strategij svojih sponzorjev), niso javne in so še zmeraj fragmentarne, brez zveze z drugimi akademskimi ali neakademskimi raziskavami.

Sociološka ekspertiza je v zelo veliki meri omejena na anketiranje strankarskih volivcev in spremljanje ratingov strankarskih voditeljev. Podoben proces poznamo že od prej – v času transformacije so družbeno sfero razumeli kot amorfnu zmes, primerno za politično modeliranje. Ker politika pomeni strukturo dominacije, se radikalizirana pričakovanja po popraviljanju

»popačene« družbene realnosti naslavljajo nanjo. Na drugi strani pa politika še zmeraj sodi v množične medije in se ne dogaja v javnem prostoru. »Volilni sociolog«, ki sodeluje v tej igri, je veljal za »aktivnega« sociologa. Edina možnost, da bi v takem okolju postali aktivni sociologi, je bilo razglašanje političnih rezultatov pod »medijskimi žarometi«.

Pravzaprav so sociologe ocenjevali glede na to, kako se jim je posrečilo ali kako jim je spodletelo uganiti izid volitev, odstotke, ki jih je »dobila« kakšna stranka itn. V času družbene transformacije in pomanjkanja diferenciranih in strukturiranih državljskih interesov je javno mnenje preveč majavo in nanj preveč zlahka vplivajo trenutni dejavniki. Zato so sociološke napovedi velikokrat močno zgrešile dejanske rezultate, ratingi pa so »nihali« skladno z najnovejšimi dejanji politikov (ali diskreditacijo nasprotnikov). Temu so sledile politično obarvane obtožbe o ponarejanju in zlorabljanju podatkov. Diskreditacija ni zadevala zgolj agencij, ampak tudi »sociologe« kot skupnost.

Čeprav so akademski sociologi notranje heterogeni, imajo sorazmerno homogeno predstavo o razlogih za to »črno« podobo – agencijske sociologe. Tisti, ki so govorili v imenu akademske sociologije, so v množičnih medijih trdili, da so njihovi agencijski kolegi »krivi« za to, da ni civilne družbe, češ da predstavljajo gola dejstva in primerjajo odstotne deleže abstraktnih mnenj, s čimer odpirajo pot doksokraciji ... Ravnanje agencij pa je strukturni element tega področja in ga nikakor ne moremo skržiti na zlonamerna dejanja posameznih raziskovalcev, ki so velikokrat bili (in še zmeraj so) iz vrst akademske sociologije. V zvezi s tem je najmočnejši argument tale: tudi če podatke predstavimo kot pogojne ugotovitve o javnem mnenju in kot orodje za informirano družbeno delovanje, jih javnost utegne vzeti za fetiš, generator realnosti. Raziskovalni problem je, kako kakšna družba dojema določeno obliko družbene vednosti kot pomembno za javnost in kako začne vednost ustvarjati imaginarne reference. Demoskopske raziskave, skrčene na funkcijo tehnoloških instrumentov, so zgolj eden izmed simptomov tega problema.

Bodoči primanjkljaj

Po zaslugi socioloških agencij vidimo vsak dan politično »sedanjost«, ki pa se izrabi, zato moramo skonstruirati »prihodnost«. Temeljno orodje za zapolnjevanje političnega vakuuma in »prihodnjega primanjkljaja« so postali think tanks.

Leta 1997 je menjava oblasti izrabila bipolarno ideološko konfrontacijo in politične elite, ki jih je vzpostavila logika te konfrontacije. Celotni politični spekter (ki je upal, da bo s pomočjo mehanizma simuliranih sprememb preživel in ohranil *status quo*) se osredotoča na vstop Bolgarije v Evropsko unijo in Nato. O pridružitvi EU se javno ne razpravlja, vendar je to le zadnji izmed problemov, nastalih v »tranzicijskem« obdobju, v času, ko je veliko družbenih skupin krivilo politično sfero za izgubljene položaje in družbeno izolacijo. Na tej podlagi »volilnemu telesu« Evropo predstavljajo kot izbrušeno, homogeno in notranje enotno orodje za vzpostavljane pravil in doseganje statusa; orodje, ki ga ni mogoče izdelati v bolgarskem kontekstu.

Think tanks niso postali javno relevantni zaradi svojih konkretnih programov ali ideologemov, temveč bolj zato, ker so kot posredniki lahko dosegli politične namene/cilje – vstop države v Evropsko unijo (tako, da so vpeljali javno politiko in reforme na različnih področjih).

Čeprav so »tovarne argumentov« navznoter heterogene (Dejanova), jim je skupnih več splošnih dejavnikov. Vloge think tanks ne moremo razumeti, če si ne ogledamo družbenih in političnih implikacij tovrstne družbene ekspertize.

Prvič, določili so usmeritev in načrt, ki sta presegala politično sedanost in so ju politične elite v legitimacijskem projektu »Evropa« uporabljale kot referenco. Ni naključje, da so štabi glavnih političnih strank ustanovili lastne »think trusts«, ki so ustvarjali alternativne, evropsko obarvane projekte. Druga podrobnost iz delovanja think tanks sta njihova posredniška vloga in fleksibilno ravnanje, kar se je na političnem področju, ki so ga oblikovali hudi ideološki spopadi, izkazalo za zelo uspešno.

Drugič, njihove »beležnice« so polne družbenih formul in tehnoloških instrumentov, katerih cilj so spremembe; ti sicer ne prenesejo znanstvene kritike, lahko pa si jih predstavljamo, so preprosti in dostopni javnosti. Njihov cilj namreč ni »znanstvena refleksija«, ampak realizacija konkretnih praktičnih akcij. Kaj bi lahko bilo v ta namen boljšega od ideologije neoliberalizma in teorije racionalne izbire, ki posameznike, ki so del konkretnega okolja, interpretirata kot transparentne abstraktne subjekte, ki delujejo v režimu sredstev in ciljev?

Tretjič, prevladujoči ideologemi think tank so kot legitimni posredniki zahodnih izkušenj hitro prepojili politične programe, strategije in druge uradne dokumente za »zunanjo« rabo. Znanstveniki imajo velikokrat think tanks za »praznoglave« glasnike, saj so njihove knjige receptov polne družbenih formul in tehnoloških instrumentov, ki naj bi prinesli spremembe, niso pa znanstveno preverjeni ali argumentirani. V nestabilnem družbenem okolju pa je edinole taka »dobronamerna« sporočila mogoče vključiti, ne da bi vznemirili mrežo lokalno strukturiranih interesov in elit. Alternativa za think tanks namreč ni refleksivna znanstvena analiza, temveč predvsem nacionalistična retorika vojaško-patriotskih elit, ki se zavzemajo za »avtohtono« in zaprto bolgarsko nacijo, ali pa nomenklaturna elita, legitimni posrednik iz preteklosti.

Nekoliko paradokсно je, da se vzorci think tank ujemajo z družbenimi pričakovanji – kadar se zavzemajo za reforme v navidezno neučinkovitih sferah, denimo tržni ekonomiji, organiziranem kriminalu, javnem zdravstvu itn.

Sklep

V času transformacij družbene vede kljub vsej heterogenosti niso vzpostavile trdne družbene pozicije ali naslovnika. V prvih letih je prevladoval moralni/intelektualni diskurz, potem pa je – zaradi različnih razlogov – postal akademski diskurz »neaktiven«, znašel se je zunaj javnega dnevnega reda in razpadel na vrsto fragmentarnih projektov, usmerjenih v razne raziskovalne probleme, mreže in sponzorske sklade. Težava ni niti kakovost raziskav, saj je imelo v obdobju zgodnje tranzicije financiranje znanosti predvsem družbene funkcije. Težava je v tem, da logika tega področja izključuje kakršnekoli strukturne pogoje za razpravo o raziskovalnih hipotezah, identifikaciji problemov, rabi implicitnih ali eksplicitnih klasifikacij. Morebitne skupne točke nastajajo na »sestankih« znanstvenih in akademskih inštitutov, vendar so prazne in neplodne, saj znanosti na teh mestih že dolgo ni več – večinoma zato, ker so institucionalno in finančno odvisne od posredniške vloge in od podrejenosti državi.

Zaradi plazu transformacij v družbenih znanostih so nastali novi sociološki diskurzi in novi načini »rabe« teh diskurzov. Sociološke agencije so prevzele osrednjo vlogo, saj so njihove ad hoc raziskave javnega mnenja potrjevale politične strategije *ad hoc* in sedanosti omogočile normalnost, in to ne zgolj v obliki konkretnih podatkov. Ker pa se je sedanost ves čas izrabljala, je Evropska unija po letu 1997 postala legitimna prihodnost, novi igralci pa so postali think tanks – ti so prevzeli dolgotrajno vlogo na prizorišču sociološke ekspertize. Po prvih letih tranzicije, v

času, ko je navdušenje nad demokracijo že potihnilo, so kompenzirali enega glavnih primanjkljajev – bodoči primanjkljaj. Ker oblasti ni bilo mogoče legitimirati v sedanji krizi, je ustvarila nov mit in iz think tanks naredila legitimne družbene strokovnjake – posrednike prihodnosti.

Prevedla Katarina Rotar

Literatura

- BERGER, P. (2001): *Sociology: a disinvitation?* COLE, St. (ur.): *What's Wrong with Sociology?* New Brunswick, London, Transaction Publisher, str. 193–204.
- BOJADŽIJEVA, P. (2005): Socialnata angazhiranost i akademichni cennosti v sociologija: preotkrivane na sociologija v obshtestvo na prehoda. *Sociologicheski problemi*, 2005, 3–4.
- BECK, U. (2003): *Otkrivane na istinskata politika*. Sofia, Planeta 3.
- DANČEV, V (2005): Soocialno-institucionalnata normalnost na syprotivite sreshtu obrazovatelna reforma. *Sociologicheski problemi*, 2005, 3–4.
- DEJANOV, D. (2003): Obshtestvoto na mrezhite i socioanalizata na dara (Pierre Bourdieu i Ivo Mozni). *Sociologicheski problemi*, 2003, 1–2.
- DEJANOVA, L.: *Poleto na obshtestvenoto menie mezhdou »fabrikite za Danni« i »fabrikite za argumenti«* (rokopis v okviru projekta »Ot mrezhki kym mrezhki«).
- DEJANOVA L., LOZANOV G. ET SPASSOV O. (UR.) (2000): *Medii i prehod*, Tzentar za razvitie na mediite, Sofia (ang. izdaja: *Media and Transition*).
- KRASTEV, I.: *The Liberal Estate: Reflections on the Politics of Think Tanks in Central and Eastern Europe*. http://www.cls-sofia.org/uploaded/1140954213__the_liberal_estate.pdf
- NICKOLOV, L. (1992): *Sociologist in Bulgaria Today*. *International Sociology*, Let. 7, št. 1.
- SIMMEL, G. (1906): *The Sociology of Secrecy and of Secret Societies*. *American Journal of Sociology* 11, 441– 498.